

[itobiad], 2020, 9 (4): 97/113

**Rus Şarkiyatçı A. L. Kun'un Gözüyle Hudayar Han Devrinde
Hokand Hanlığı**

The Hokand Khanate in Hudayar Khan Period through the Eyes of
Russian Eastern Scientist A. L. Kun

Hatice KARIMOV

Dr.

e-mail: esenbikem@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-3503-5962

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 09.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 01.11.2020
Yayın Sezonu	: Ekim / Hokan Hanlığı Özel Sayısı
Pub Date Season	: October / Hokand Khanate Special Issue

Atıf/Cite as: Karımov, H . (2020). Rus Şarkiyatçı A. L. Kun'un Gözüyle Hudayar Han Devrinde Hokand Hanlığı . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (4) , 100-116 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57171/792558>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Rus Şarkiyatçı A. L. Kun'un Gözüyle Hudayar Han Devrinde Hokand Hanlığı

Öz

1875 yılının yazında Fergana vadisi ahalisinin hükümete karşı başlattığı isyan ateşinin yükseldiği haberini alan Türkistan Genel Valisi K. P. Von Kaufmann, müfrezesiyle birlikte Hokand şehrine hareket etti. Müfrezede aynı zamanda Hokand Hanlığı hakkında bilimsel verileri toplaması için, el yazmaları koleksiyoneri olarak şarkiyatçı A. L. Kun da bulunuyordu. Seyahati sırasında Taşkent, Hocent, Mayram, Bim-Arık köyü, Hokand, Altı-arık köyü, Margilan, Şahrihan, Asaka, Andican ile Namangan'ı ziyaret eden Kun, savaş şartları el verdiği ölçüde hanlık hakkında son derece değerli malzemeler topladı ve Hokand Hanlığı'nın son dönemindeki olaylara tanık olma fırsatı yakaladı. Seyahat sonrası İmparatorluk Rus Coğrafya Derneği'nin dergisinde yayınlanan notlarında kısa ve öz olmasına rağmen Hokand Hanlığı'nın coğrafi, etnik, idari-askeri yapısı, ekonomik durumu ve vergi sistemi hakkında önemli bilgiler verdi ve söz konusu dönemin bütüncül bir resmini oluşturmayı başardı. En önemlisi de Hokand Hanlığı'nın sade bir Rus Oblastına dönüşmesi arifesindeki tarihsel olaylara tanık olmamızı sağladı. Dolayısıyla bu çalışmada şarkiyatçı Kun'un Hokand Hanlığı seyahat notları ile ilgili veriler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Hokand Hanlığı, Hudayar Han, A. L. Kun, K. P. Von Kaufmann.

The Hokand Khanate in Hudayar Khan Period through the Eyes of Russian Eastern Scientist A. L. Kun

Abstract

In the summer of 1875, having learned about the upscaling of the revolt initiated by the people of the Ferghana valley against the government, K. P. Von Kaufmann, Governor General of Turkestan, moved towards Khokand with his platoon. The platoon also included the manuscript collector and orientalist A. L. Kun in order that he gather scientific data about the Khokand Khanate. Kun visited Tashkent, Khujand, Mayram, Bim-Aryk village, Khokand, Alty-aryk village, Margilan, Sharihan, Assan, Andijan and Namangan during his trip and collected as much valuable material about the Khokand Khanate as the war conditions permitted, having the chance to witness the events during the last period of the khanate. After the trip he provided important –albeit cursory– information about the geographic, ethnic and administrative-military structure, economic situation as well as the tax system of the Khokand Khanate in his notes published in the journal of the Russian Geographic Society; and he managed to construct a compact panorama of the aforementioned period. Most importantly, he

enabled us to observe the historical events on the eve of the Khokand Khanate's conversion into a mere Russian oblast. In this study the data regarding the notes of the orientalist Kun's trip to the Khokand Khanate are examined.

Key Words: Turkestan, Khokand Khanate, Khodayar Khan, A. L. Kun, K. P. Von Kaufmann.

Giriş

Rusların Türkistan Hanlıkları ile olan ticari ve diplomatik münasebetleri XVI. yüzyıldan önce başlasa da Moskova devleti, bölge ile Kazan ve Astrahan Hanlıklarının işgalinden sonra daha düzenli ilişkiler kurmaya başladı. XVII. yüzyıla gelindiğinde Moskova devleti ile Türkistan devletleri arasında ekonomik ve politik çıkarlar, ilişki kurma bahanesi olarak devreye girdi. Bütün bunlar Türkistan coğrafyasının ayrıntılı olarak öğrenilmesini gerekli kıldı. I. Petro'nun tahta çıkması ve Rusya'yı imparatorluk hâline getirmesiyle Rusların Türkistan bölgesine yaklaşımı ve siyaseti de değişti. Bu dönemde ekonomik reformlar sayesinde Rusya'da sanayi ve tarım alanında bir atılım gerçekleşti ve I. Petro ticaret merkezlerine ve denizlere hâkim olma stratejisini benimsedi. Bunun bir sonucu olarak Rus burjuvazisinin yeni hammadde kaynakları ile mal satışı için yeni pazarlara olan ihtiyacı neticesinde Ruslar, hızla büyüyen tekstil endüstrisi için önemli bir pamuk üssü olan Türkistan'a yüzünü çevirdi. Buna ek olarak imparatorluk Türkistan'ı "fazla nüfus" için gelecekteki kolonizasyon alanı ve aynı zamanda İngiltere'nin Yakın ve Orta Doğu'ya yönelik agresif politikasına direnebilecek bir engel olarak da görüyordu. Kısacası Ruslar, Türkistan'ın zengin kaynaklarına sahip olmak, daha sonra ise Orta Doğu ve oradan da Hindistan'a ulaşmak gayesindeydi. Bu sebeplerden dolayı Rusların Türkistan'a ilgisi son derece arttı ve sınır bölgelerin ayrıntılı ve sistematik olarak araştırılmasına başlandı. Bu dönemde Özbek Hanlıklarının coğrafi ve topografik haritalarının hazırlanması, siyasi yapıları ile ekonomik durumlarının incelenmesi ile Doğu'ya uygun yollar bulunması için bilimsel keşif grupları, askeri ve elçilik heyetleri önemli araçlar olarak kullanıldı. Bunun amacı ekonomik ve askeri maliyeti en aza indirgeyerek hanlıkların en kolay yoldan işgal edilmesini sağlamaktı. 1725 senesinde I. Petro'nun ölümünden sonra Rusya ile Türkistan Hanlıkları arasındaki münasebetler zayıflasa da Petro'nun yayılcı Doğu siyaseti kendinden sonraki imparatorlar tarafından da benimsendi ve uygulandı.

Bu dönemde Rus bilim adamları tarafından Türkistan'da yürütülen bilimsel faaliyetler büyük önem taşıyordu ancak ülkelerin erişilmezliği ve feodal otoritelerin muhalefeti nedeniyle, bilim adamları ülke nüfusu, doğası ve yaşamını incelemekte büyük zorluklar yaşadılar. Bu süre zarfında çok sayıda materyal biriktirilse de neredeyse hiçbir genel çalışmaya dönüştürülmedi. Bölgenin bilimsel olarak araştırılması için koşul ve olanaklar, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kökten değişti. Hiç şüphesiz hanlıkların kademeli olarak işgale uğraması, bölge topraklarının

engelsiz bir şekilde incelenmesini sağladı. Bu dönemde Kırım savaşıyla Balkanlar ve Anadolu'ya doğru Rus yayılışının durdurulmasından sonra, Ruslar bu kez Türkistan'ı faaliyet sahası olarak seçti. Rusların Türkistan üzerine yoğunlaşmasında etkin faktörlerden biri de İngiltere'nin Türkistan'daki faaliyetleriydi. Çünkü XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rus askeri diplomatları gibi, İngilizler de Türkistan ve çevresinde kendi ülkelerinin nüfuzunu güçlendirmek için faaliyetlerde bulunuyorlardı. Kademeli olarak Türkistan'ın içlerine ilerleyen Rus İmparatorluğu, Türkistan'ın işgali için anahtar olarak gördüğü Kazak bozkırlarının işgalini tamamladıktan sonra yüzünü güneye, Türkistan Hanlıklarına çevirdi ve ilk önce Hokand Hanlığı üzerine yürüdü. Rus birliklerinin Fergana vadisinde yüz altmış yılı aşkın bir süre varlığını devam ettiren Hokand Hanlığına saldırmasının en önemli nedenlerinden biri hanlığın Doğu ve Batı Türkistan'ın büyük ticari merkezleri arasında transit geçiş güzergahında olmasıydı.

XIX. Yüzyıl Rus Tarih Yazımında Hokand Hanlığı

İşgal hareketinin arka planına baktığımızda Hokand Hanlığı ile ticari ilişkiler kurma ihtiyacı ve gelecekte askeri çatışmalar olasılığı sebebiyle Rus siyasi çevrelerinin hanlığın tarihi ve siyasi durumu hakkındaki bilgi toplama ihtiyacının farkına XIX. yüzyılın başlarında vardıklarını görüyoruz. Bu dönemde Rusların Hokand Hanlığı ile özel olarak ilgilenmesinin en önemli nedenlerinden biri de Hanlığın 1808 senesinde Taşkent'i ele geçirmesiydi ve bu tarihten itibaren Rusya ile ticari ilişkilerinin gelişmesi konusunda yeni bir dönem başladı. Hokand Hanlığı hakkında bilgi toplama iki şekilde gerçekleşti. İlk olarak önemli bilgiler diplomatik kanallardan geldi. Ancak hanlığı ziyaret eden elçilerin raporları çoğunlukla gizliydi ve nadiren yayınlandı. İkinci olarak ise Hokand Hanlığı hakkında bilgiler seyyahlar, askerler, gazeteciler, tüccarlar ile şarkiyatçılardan geldi. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Hokand Hanlığı ve Kırgızlar hakkındaki ilk bilgiler Yefremov, F. Nazarov, N. İ. Potanin¹, Pospelov ile Burnaşev'den alındı. Bu dönemde hanlık topraklarını ziyaret eden yazarlar, kısa tarihsel bilgiler vermeye çalıştılar ve her şeyden önce, siyasi durum, nüfus, coğrafi koşullar ile ticari ilişkiler gibi konulara değindiler. Ancak Hanlık topraklarında kısa süreli kaldıkları için halkın yaşamının sadece belirli yönlerini kaleme aldılar. Bu sebeple XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Hokand Hanlığı ile ilgili çalışmaların sistematik olmadığını belirtmeliyiz (Alımbayev 12). XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Sibiryaya Rus Kazakları Milyuşin ve Batarişkin'in Hokandlılar tarafından esir alınması (1849-1852) neticesinde Ruslar, Hudayar hanın saltanatının ilk yıllarında Hokand Hanlığı hakkında

* F. Nazarov ve N. İ. Potanin'in Hokand Hanlığı hakkında hazırladıkları rapor için bkz. Dinçer Koç, Rus elçilik raporlarına göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2015.

önemli bilgiler elde etti (Yakobjanov 144) Bu veriler İmparatorluk Rus Coğrafya Derneği'nin daimi üyesi A. Makşeyev tarafından kaleme alındı.*

1867 senesinde Türkistan Genel Valiliği'nin kurulmasından sonra Türkistan'ı Rus idari sistemine entegre etmek amacıyla Türkistan coğrafyasının çok yönlü araştırılması önemini fark eden Rus yetkililer, bilimsel keşifler için büyük fonlar tahsis etti. Tüm bu faaliyetler neticesinde böylece XIX. yüzyılın ortalarından itibaren devrim öncesi Rus tarih yazımında, hanlığın tarihi ve halklarının çeşitli yönlerine ışık tutan büyük bir malzeme birikti. Bu malzemelerin çoğu daha sonra süreli yayınlar ve çok ciltli müstakil eserlerle güç ışığına çıkarıldı. Özellikle İmparatorluk Rus Coğrafya Derneği, bu bilimsel keşif sonuçlarının yayınlanması için büyük çaba sarf etti ve Hokand Hanlığı hakkında çeşitli notlar yayınladı. En önemli malzemeler Rus oryantalist V. V. Velyaminov-Zernov tarafından toplandı. Bu dönemde Hanlık topraklarına bilim adamları sızmaya başladı ve P. İ. Nebolsin, V. Grigoryev, A. P. Horoşhin, A. A. P. Fedçenko, V. P. Nalivkin, M. Alibekov, N. F. Petrovskiy, S. N. Nurekin ile N. N. Pantusov'un çalışmaları ortaya çıktı. Daha çok hanlıktaki siyasi durum üzerine yoğunlaşan yazarlar, yerleşik ve göçebe halkların politik mücadelesine odaklandı. Keşif ekipleri, seyyahlar, bilim adamları ile oryantalistler tarafından toplanan zengin materyaller, Türkistan Hanlıklarının geleneksel kültür öğeleri ile bölge ilişkilerinin en önemli unsurlarını yansıtan malzemeler paha biçilmez, hatta benzersiz veriler içeriyordu. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başları ise Türkistan'daki Rus işgali hakkındaki Rus tarih yazımında ikinci aşama olarak kabul edildi. Bu dönemde tarihçilerin çalışmaları artık daha titiz ve bilimsel bir nitelik taşıyordu. Yazarlar ellerindeki materyalleri sistemli bir şekilde kullanmanın dışında tarihi olayların analizini yapmaya da çalıştılar. Bunu yaparken de ana kaynaklar ile ilk dönemdeki oryantalistlerin eserlerini kullandılar.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgenin sistematik olarak incelemesine başlanmasıyla sahaya gelen araştırmacı-oryantalistler çeşitli milletlerin temsilcilerinden oluşuyordu ve bunlar arasında çok eski zamanlardan beri Rusya'da yaşayan birçok Alman kökenli bilim adamı da vardı. Onların çalışmaları Rus kültürü, eğitimi ve bilimine somut bir katkıda bulundu. Bunlardan biri de Hokand Hanlığı hakkında önemli çalışmalar yapan, ünlü şarkiyatçı Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi mezunu Aleksandr Lyudvigoviç Kun'du.

Aleksandr Lyudvigoviç Kun'un Hayatı

1840 senesinde Kafkasya'da eğitimci bir ailede dünyaya gelen Kun, ilk eğitimini Stavropol Guberniyasındaki gimnazyum'da aldı. Ardından Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesine kaydoldu ve 1 Haziran 1865 tarihinde Arap-Fars-Türk dilleri sınıfını master derecesiyle tamamladı.

* Makşeyev'in notları için bkz. A. Makşeyev, "Pokazaniye Sibirskih Kazakov Milyuşina i Batarişkina, bıvşih v plenu u Kokandtev s 1849 po 1852 g., Vesntnik Russkogo Geografiçeskogo Obşestvo, Vıp.6, 1856.

Prof. V. V. Grigoryev'in tavsiyesi üzerine, 1865 senesinde Orenburg'a gitti ve ertesi yıl Orenburg Genel Valiliği Kalem Odasında masa yöneticiliğine tayin edildi (İsakova 176). Memuriyetinin yanı sıra Orenburg Neptyuyevsk askeri okulunda Farsça dersleri de verdi (Brejneva 257). 24 Kasım 1868 tarihinde ise etnografik ve istatistiksel verilerin hazırlanması göreviyle Türkistan Genel Valisi K. P. Fon Kaufmann'ın (1867-1882) emri altına girerek Türkistan Genel Valiliği memur kadrosuna geçti. Bu tarihten itibaren hayatının 14 yılını verdiği Türkistan'daki hizmet dönemi başlamış oldu. Kaufmann'ın Kun ile imparatorluğun çeşitli kademelerindeki temsilcileriyle yazışmalarından bu iki kişi arasında güvene dayalı bir ilişki olduğu ve birbirlerine açık bir sempati ile davrandıkları sonucu çıkmaktadır. Soylu olmayan, hizmete daha yeni başlamış 28 yaşındaki genç memurun Kaufmann ile karşılaşması elbette onun açısından büyük bir şanstır. Aynı zamanda Türk dillerini bilen Kun'un Türkistan Genel Valisine çok yardımcı olduğu da bir gerçektir.

Kun, 1868 yılının Ağustos ayında yeni işgal edilen topraklarda etnografik, istatistiksel ve tarihsel verileri hazırlanması amacıyla Zerefşan Okrug¹ yöneticisinin emri altına girdi (Vodneva 107). Türkistan Genel Valisinin isteği üzerine Semerkant'ta yeraltı geçitleri ile tüm eski bina ve kasabaların ayrıntılı incelemesini yaptı ve Kaufmann'a Semerkant'ta çok sayıda eski anıtın arasında kendi vakıfları bulunan eski medrese ve camiler olduğunu rapor etti. Hatta bu vakıflar ve yaklaşık 600 sene önce yazılan orijinal belgelerin kopyaları hakkındaki raporu da bilgilerine ekledi. Bu zor görevle birlikte, Genel Valinin isteğiyle Kun'a Timur'un ünlü kütüphanesini arama görevi de verildi. Kun Türkistan'a geldikten sonra yerli halkın yaşamını incelemeye başladı. 1870 senesinde Zerefşan bölgesinde yaşayan Yagnobiler ve dillerini ilk keşfedenlerden biri oldu. Hatta Yagnobilerin Soğdların torunları olduğunu öne sürdü.² Aynı yıl İskender kul seferi³ ile Şehr-i sebz seferine iştirak etti (Vodneva 107) 1871-1872 yıllarında ise Türkistan Albümü'nün⁴ hazırlanma işiyle meşgul oldu (Vasilyeva 26).

¹ Zerefşan Okrug'u, 1868 senesinde Semerkant şehrinin işgalinden sonra Türkistan Genel Valiliği terkinde kuruldu.

² Petersburg Devlet Üniversitesi M. Gorkiy Kütüphanesi doğu bölümünde "Yagnobi halkı hakkında bilgi" ve "Yagnobi dili araştırma materyalleri" isimli elyazmaları bulunmaktadır.

³ Semerkant'ta 1870 yılının ilkbaharında General A.K. Abramov'un komutasında başlangıçta askeri keşif niteliğinde olan İskenderkul keşif müfrezesi kuruldu. Ancak sefere bir dizi bilim insanı da eşlik etti. Gezinin bilimsel çekirdeğini A. I. Skassi ve Startsev tarafından yapılan topografik çekimleri denetleyen P. A. Aminov, jeolojik keşiflerde bulunan maden mühendisi D. K. Myshenkov, tarihi araştırmalar yapan A. P. Fedçenko ve eşi O. A. Fedçenko ile etnografik araştırmalarda bulunan A. L. Kun oluşturuyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. V. Dmitriyev, "Etnografiya Tadjikov v trudah Rossiyskih uçenih XIX – načala XX v., Tadjiki: istoriya, kultura, obşestvo, Peterburg 2014, s. 69-70.

⁴ Genel Vali Kaufmann'ın emriyle hazırlanan albüm, yaklaşık 1200 fotoğrafın yanı sıra mimari planlar, suluboya skeçler ve haritalardan oluşan Türkistan hakkındaki

1873 senesinde Hive şehrinin Rus birlikleri tarafından işgal edilmesinden sonra, İmparatorluk Rus Coğrafya Derneği'nin isteğini yerine getirmeye çalışan Kaufmann'ın emriyle, Hive Hanlığı'nda bilimsel araştırma yapmak amacıyla kurulan keşif gezisine dahil edildi. Eski Harezmi'nin ana yerleşim yerleri ile tarihi merkezlerini inceledikten sonra Hive Hanlığı'nın etnik, istatistiki, idari ve mali sistemi hakkında kapsamlı materyaller topladı.⁵ Sefer dönüşü 1 Mayıs 1874 tarihinde Türkistan Genel Valiliği eğitim şubesinde özel yetkili baş memur oldu. Ardından Kaufmann'ın isteği üzerine 1875 senesinde kurulan ve 1 Ocak 1876 tarihinde faaliyete geçen eğitim kurumları idaresinin başmüfettişi oldu (Muhammedov 241). Aynı yıl Türkistan'dan Londra'daki Uluslararası Doğu Bilimleri kongresine gönderildi ve daha sonra Paris'te bulunan Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü üyesi oldu (Brejneva 259). Türkistan Bölgesi devlet okullarının başmüfettişi pozisyonunda Kun, Türkistanskiye Vedomosti'de halk eğitimi üzerine yazılar yazdı. Kendisine bölgedeki eğitim sistemi için bir proje hazırlaması talimatı da verildi. On üç yıl boyunca Türkistan'da çalıştıktan sonra, 1882'de Vilnius'a taşındı ve burada 1888 senesinde 48 yaşında öldü (Prişçepova 127)

1875 yılı Hokand Hanlığı'nda İsyan ve Hudayar Hanın Taşkent'e Kaçışı

1865 senesinde üçüncü kez tahta çıkmasından sonra Hudayar Han, yalnızca Fergana vadisini elinde bulunduruyordu. Tahta çıktıktan sonra yerleşik ve göçebe halkı tek bir otorite altında tutmak için arayışlara başladı ve asker sayısını da çoğaltarak Rus işgallerine karşı önlem almaya da çalıştı. Ancak on sene tahtta kalan Hudayar Han Rus işgallerine karşı mücadele eden halkın tam anlamıyla yanında olmayı başaramadı ve halka eşit davranmadı. Bunun sonucunda handan yüz çeviren halk, isyanlara kalkıştı. 1868 senesinde Genel Vali Kaufmann ile Hokand Hanlığı hududuna ait olan toprakların Rusya'nın mülkü olduğunu resmileştirmek amacıyla imzalanan antlaşma sayesinde Hudayar Han, Hanlıkta 1873 yılına kadar asayiş sağlamayı başardı. Ancak 1873 yılının Temmuz ayında Hanlık sınırında başlayan ayaklanmalar, 1876 yılının Şubat ayına kadar devam etti. 1873 senesinde Kırgızlar sahte Polat Hanı Han ilan ettiler ve bunun sonucunda yaklaşık iki sene süren isyan ülkenin her tarafına yayıldı (Kamalova 182-198).

görsel materyallerin bulunduğu özel bir koleksiyondur. Arkeoloji (iki cilt), etnografi (iki cilt), zanaat (bir cilt) ve tarihi (bir cilt) olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Çalışmanın ilk üç kısmı N. V. Bogayevskiy'nin yardımıyla Kun tarafından derlenmiştir.

⁵ 1820-1870 tarihleri arasında vergi, yükümlülükler, hanlığın etnik ve sosyal yapısı ve diğerleri ile ilgili belgelerden oluşan Hive Hanlarının arşivini buldu. Arşiv, General Kaufmann'ın emriyle Petersburg halk kütüphanesine götürüldü ve burada bu belgeler 1936 senesinde tarihçi P. P. İvanov tarafından keşfedildi. 1940 senesinde XIX. yüzyıl Hive Hanlarının Arşivi ismiyle yayımlandı. P. P. İvanov, Hivinskih hanov XIX v. (İssledovaniye i opisaniye dokumentov s istoričeskim vvedeniyem), Peterburg 1940, 290 s.

1875 yılının yaz aylarında isyan ateşinin yükselmesi üzerine Kaufmann'ın emriyle Türkistan Genel Valisinin diploması memuru A. A. Veynberg⁶, Hokand elçisi Mirza Hekim ve 22 Rus Kazağı ile 11 Temmuz 1875 tarihinde Hudayar Hanla görüşmek üzere Hokand'a hareket etti. Hocent'te Kaşgar'a gitmek için hazırlık yapan M. D. Skobelev'in⁷ elçilik heyetiyle birleşen iki grup 13 Temmuz'da Hokand'a vardı. (Çanışev 695-696) Elçilik heyetinin amacı Hana karşı Kırgızların isyanına iştirak eden Hudayar Hanın akrabası Abdulkerim Beyi affetmesi için General Kaufmann'ın mektubunu getirmeleriydi (Russkiy mir No.157 176). Diğer taraftan 17 Temmuz 1875 tarihinde Hüdayar Han isyanı bastırmak maksadıyla hanlık ordusundan dört bin askeri görevlendirse de güvendiği iki komutanın isyancılar tarafına geçmesiyle büyük bir hayal kırıklığı yaşadı (Kamalova 201) Bu olayları takiben 19 Temmuz'da Nasreddin Bek Han ilan edildi ve Oş, Namangan, Margilan ile Asaka şehirleri isyancıların eline geçti (Russkiy Mir No:157-158, 160 177) Bunun üzerine çaresiz kalan, kendini ve tahtını kurtarmak isteyen Hudayar Han, 22 Temmuz'da ailesi ve hazinesiyle birlikte Veynberg ve Skobelev eşliğinde Hocent'e gitti (Russkiy Mir No:157-158, 160 178). Oradan da 8 Ağustos'ta Taşkent'e kaçtı (Kaufmanskiy Sbornik LV) Ancak Hudayar Hanın ülkeyi terk etmesi ve Nasreddin Bek'in Han tayin edilmesi ülkedeki isyan ateşini söndürmeye yetmedi. İsyancıların Hocent'te bulunan Rus garnizonuna saldırması ve Genel Vali Kaufmann'ın Nasreddin Han'a gönderdiği antlaşma şartlarını içeren mektubun cevabını geciktirmesi sebebiyle Kaufmann 1 Ağustos'ta müfrezesiyle birlikte Taşkent'ten hareket etti (Kaufmanskiy Sbornik LVII).

Kun'un Hokand Seferine Katılması ve Güzergah

1875 yılının Temmuz ayının sonunda Taşkent'e Genel Vali Kaufmann tarafından gönderilen elçilerin koruması altında Hokand Hanı Hüdayar Hanın başkenti terk etmek zorunda kaldığı haberi geldi. Hokand Hanlığı'ndaki halk hareketleri ve Hudayar Hanın kaçmasından sonra meydana gelen ağır durum Rus hükümeti için uygun bir ortam yarattı (Ziyayev 302-303) Yedisu Oblastına yaptığı seyahati tamamlayan Kaufmann, Taşkent'te Hokand'daki durum hakkında daha ayrıntılı bilgi edindi ve hanlığı tamamen sonlandırmak maksadıyla müfrezesiyle birlikte 1 Ağustos'ta Hokand şehrine hareket etti (Kamalov 211). Genel Vali Kaufmann aynı zamanda el yazmaları koleksiyoneri olarak Kun'un bilimsel verileri toplaması için Hokand Hanlığına hareket eden müfrezeye katılmasına da vesile oldu. İlk başlarda Kaufmann'ın müfrezesiyle hareket eden Kun, öncelikle Taşkent'ten Hocent'e, Hokand'daki Mayram kalesi, Bim-Arık köyü, Hokand şehri, Altı-Arık köyü ile Margilan şehrini ziyaret etti. Margilan'dan sonra topladığı istatistiksel ve etnografik bilgileri

⁶ 1873-1878 yılları arasında Türkistan Genel Valisi Kaufmann'ın Diploması Şubesi memuru olarak görev yaptı.

⁷ Hokand'daki olaylar sebebiyle Kaşgar'a gidemeyen Skobelev geri çağrıldı ve yerine P. Y. Reyntal gönderildi.

desteklemesi için Şahrihan, Asaka ve Andican şehirlerini ziyaret etmesine de izin verildi. Kun notlarında koruma ekibi olmadan seyahat ettiğini sadece Nasrettin Hanın tahta çıkmadan önce şehirlerin beyleri için verdiği yarlık (gramota) sayesinde Hanın maiyetinden birkaç yiğidin onlara eşlik etmesiyle kendilerini korumayı becerdiklerini yazmaktadır. Seyahate Kun'un dışında topografi çekimleri yapması için Ştabs-Yüzbaşı Petrov ile hizmet etmeleri için Taşkent'in yerli halkından birkaç kişi de eşlik etmiştir. Kun seferin başlangıcının çok başarılı olduğunu, Şahrihan şehri yetkilileri ve sakinlerinin onları çok güzel karşılayarak gerekli bilgileri, tüm vergi kayıtları ile belgeleri verdiklerini yazmıştır. Oş ve Uzkend şehrini de ziyaret etmek istemesi sebebiyle Kun'un isteği üzerine o sırada Kaufmann'ın müfrezesinde bulunan genç han Asaka'de misafirperverlik göstermeleri amacıyla Oş ve Uzkend şehirlerinin yetkililerine iki yarlık göndermiştir. Ancak han aynı zamanda ona hanlığın derinliklerine inmemesini de tavsiye etmiştir. Kun notlarında Andican ayaklanması gözleri önünde olmasaydı tavsiyelerine uymayacağını da belirtmiştir. Kun ve ekibi Şahrihan'dan Asaka'ya, oradan da Andican'a gitmiştir (Kun 59-61). Ancak Kun'un şehre gelmesinden üç gün sonra Andican ayaklanması patlak vermiştir (Russkiy Mir No:222 211) Bunun üzerine seyahatine son vermek zorunda kalan Kun ve Petrov, Han tarafından yeni tayin edilen beyin koruması altında, bir gün boyunca 80 verstten⁸ fazla bir yolu katederek o sırada Namangan'da bulunan Rus müfrezesine katılmıştır (Russkiy Mir No:222-212).

Kun'un Hokand Hanlığı Hakkındaki Görüşleri

Kun kısa süre kaldığı hanlıkta savaş şartları el verdiği ölçüde coğrafi yapı, iklim, etnik yapı, idari-askerî sistem, ekonomik durum ve vergi sistemini inceleme fırsatı bulmuştur ve seyahat notlarına Hokand Hanlığı'nın coğrafi durumu ile başlamaktadır. Kun, Sır Derya ve Narin nehirlerinin üst kısmında yer alan Hokand Hanlığı'nın, Batı Türkistan'ı (Onun söylemiyle Rus) Kaşgar Beyliği veya Çin Türkistan mülklerinden ayıran, Tianshan adıyla bilinen dağ silsilesinin tabanını oluşturan bir vadiyi kapladığını yazmaktadır. Modern Hokand Hanlığı'nın coğrafi olarak bir taraftan açık, dikdörtgen bir çukur gibi görüldüğünü de yazmıştır. Bu çukurun kuzey, doğu ve güney kısımları yüksek dağlarla çevrilidir ve batıya doğru ise onu Rus mülkleriyle birleştiren Sır Derya nehrinin vadisi tarafından açıktır. Kun'a göre bu avantajlı konumun ve dağ nehirlerinin bolluğunun bir sonucu olarak diğer komşu ülkelerle karşılaştırıldığında hanlık toprakları, kültür gelişimi açısından elverişli koşullar yaratmaktadır. Hatta notlarında Türkistan'daki seyahatlerinde doğanın ve bitki örtüsünün bu denli zengin olduğu başka hiçbir yer görmediğinden söz etmektedir. Ona göre eski zamanlarda "Fergana" adı verilen vadinin bu ayırt edici özelliği, Türkistan'ın ününü pekiştirmiş ve vadi uzun zamandır halkları kendine özgü bir cazibe ile kendine çekmiştir. Kun, üç taraftan dağlarla korunan ülkenin mükemmel bir iklime sahip olduğunu, en narin meyveler, mükemmel ipek, çok fazla pamuk ve tahıl ürünlerinin yetiştirildiğini de

⁸ Rus uzunluk ölçü birimidir. 1 verst, 1.068 km'ye eşittir.

yazmıştır. Hatta dağların tuz, kömür, petrol, kurşun ve turkuaz cevherleri gibi el değmemiş maden zenginliğine sahip olduğundan da söz etmiştir. Kun, Hanlığı Kaşgar mülklerinden ayıran dağların zirvelerinden akan Tar, Kurşab, Karakulca ve Yassinin adlı dağ nehirlerinin tabanda birleşerek, nehrin üst kısımlarında yaşayan yerli halk arasında Kara Derya ismiyle bilinen Sır Derya nehrini oluşturduğunu yazmıştır (Kun 60-61). Hatta Kara Derya'dan Andican, Şahrihan ve Müslüman-kul adlarında, üç büyük kanalın inşa edildiğini de eklemiştir. Hanlığın yüzeyinin Sır Derya ve Narın nehirlerine inen dalgalı bir eğime sahip olduğundan da bahsetmiştir. Kun'un tasvirine göre hanlık dağ nehirlerinden inşa edilen kanallar sayesinde, sayısız kolları ile tüm kanalların vadileri, kuş uçuşu bakıldığında sürekli bir bahçe sunmaktadır. Şehirlerarası yollar arasında, bahçeler ve geniş ekilebilir alanların uzandığından söz etmektedir. Hatta nehir kıyısına göre, halkın dağların eteklerine daha yakın yaşadıklarını yazmıştır. Çünkü hanlık topraklarında tarım dağ nehirleri sayesinde yapılmaktadır ve sadece nehrin üst kısmında bulunan çok az sayıda köy ekilebilir arazileri için Sır Derya nehrinden su kullanılmaktadır (Kun 61).

Kun seyahat notlarında genel olarak ülkenin tüm hayatı ve zenginliğinin nehrin güney tarafında yoğunlaştığından da söz etmektedir. Burada yerleşik yaşam hakim olduğu için her yerde zengin kültür öğelerine rastlandığına dikkat çekmiştir. Kuzey kısmına ise insan elinin daha az dokunduğunu söylemiştir. Bu kısım çayır bakımından zengin olduğundan göçebeler için uygun yaşam alanları sunmaktadır. Kun, Hanlıkta göçebe ve yerleşik yaşamın Sır Derya nehriyle doğal sınıra bölündüğünü yazmıştır. Göçebe nüfus nehrin kuzey kesiminde yaşamakta ve burada dağların eteklerini işgal etmektedir. Nispeten daha az olmakla birlikte göçebeler hanlığın doğu kesiminde de yaşamaktadırlar. Kun, önemli şehirler, köyler ve çiftliklerde toplanan yerleşik nüfusun ise dağ nehirlerinden yapılan kanallar boyunca dağların etekleri ile vadilerde yaşadıklarını yazmıştır. Bunların dışında notlarında bazı yerlerde ve yerleşim merkezlerinin aralarında tam anlamıyla göçebe nüfus kategorisine dahil edilemeyen göçebe aulların⁹ bulunduğundan da bahsetmiştir. Onların yakın gelecekte yerleşik bir hayata öncülük edecek olan yarı göçebe bir hayat sürdüklerini söylemiştir (Kun 62).

Kun'un seyahat notlarında hanlığın nüfusu ile etnik yapısı ile bilgiler de mevcuttur. Kun'a göre nüfus, buraya Taşkent, Semerkant, Buhara ve diğer yerlerden gelen çeşitli Türk boylarının parçalarından oluşmaktadır. Ona göre ülkede yaşayan Özbek boyları arasında Türkistan'da yaşayan hemen hemen tüm boyların temsilcileriyle karşılaşmak mümkündür. Hatta bunu şu sözlerle desteklemiştir; "Çoğu durumda, hanlığın bir ya da diğer yerleşik bölümünü ziyaret ederken, hangi boydansın sorusuna, köy sakinleri

⁹ Göçebe Kazaklar arasında köy manasında kullanılmaktadır. Özbekler ise köye kışlak demektedirler. Aul'un kalıcı bir yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlanması ancak 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu'nun Kazaklar, Kırgızlar ve Türkmenler gibi Türkistan'ın yerli halklarını yerleşik hayata geçirme arzu ve politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

"karışık" diye cevap verdiğini" yazmıştır. Kun, Hanlık nüfusunun büyük çoğunluğunun Özbekler, Tacikler ve Kırgızların oluşturduğunu söylemiştir. Özbekler ve Tacikler yerleşik, Kırgızlar ise göçebe bir hayat tarzı sürdürmektedirler. Bunların arasında sayıları çok fazla olmasa bile yarı göçebe hayat yaşayan Kıpçakları da saymak mümkündür. Kun notlarında etnografik açıdan onların kasaba halkı ile çok ortak noktaları olduğundan bahsetmektedir. Sadece hanlığın güney ve batı bölgelerinde yaşayan Tacikler, nadiren ayrı yerleşimler oluşturmaktadırlar ve çoğu durumda Özbeklerle birlikte yaşamaktadırlar. Bunlara ek olarak hanlıkta Yahudiler, Çingeneler, Hintliler ve Afganlar gibi daimi sakinlerin de bulunduğunu yazmıştır. Yazılı verilerin eksikliği nedeniyle müfreze ile birlikte olan Hokand yetkililerinin ifadelerine dayanarak, Hanlık nüfusu hakkında sayısal verilere de yer vermiştir. Buna göre yerleşik 132.000 ev, göçebe 60.000 kibitka¹⁰, toplamda 192.000 ev veya 960.000 yani yaklaşık bir milyon kişi vardı. Kun notlarında rakamın gerçek olmaktan uzak olduğunu da eklemiştir. Bunun nedenini ise Oş ve Uzkenk şehirleri civarında göçebelik eden Kırgız kibitkalarının sayısının belirlenememesi olarak açıklamaktadır. Çünkü göçebeler yılın bir kısmını Hokand'da, bir kısmını ise Kaşgar topraklarında geçirmektedirler (Kun 63).

Hokand Hanlığı'nda İdari-Askeri Yapı

Kun seyahat notlarında Hudayar Han döneminde idari-askeri yapı hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Hudayar Han döneminde hanlığın 15 beyliğe ayrıldığını yazan Kun, beyliklerin aynı zamanda ordu komutanına eşdeğer bir rütbe olan Serkerde adı verilen beyler tarafından idare edildiğini söylemiştir. Bunlara ek olarak beyliklerden bağımsız olarak hanlıkta kimseye tabi olmayan ve genellikle hanın eski köleleri arasından tayin edilen Serkar isimli vergi toplayıcıları tarafından kontrol edilen birkaç köyün de bulunduğunu yazmıştır. Notlarında Serkredelerin kendilerine emanet edilen toprakları neredeyse tamamen egemen bir şekilde kontrol ettiklerinden bahsetmektedir. Başkentle ilişkileri vassaldır ve yalnızca ölüm cezası hakkını kullanamamışlardır (Kun 64). Vergi ücretleri ile ilgili olarak ise tüm bağımlılıkları, Hanın kendilerine emanet edilen bölgelere seyahat ederken, Hanın maiyetine refakat etmeleri ve Hana hediye etmeleri gerektiğiydi. Kun aynı zamanda tüm Türkistan Hanlıklarında olduğu gibi, Hudayar hanın beyliklerin neredeyse tamamını oğulları veya akrabalarına emanet ettiğini söylemiştir. Hatta hanların çocuklarının büyümesiyle birlikte, toprakların bir kısmını onlara emanet ettiğinden bahsetmiştir (Kun 65).

Notlarında Hudayar Han döneminde hanlık topraklarının Hokand şehri ve köyleri, Margilan, Şahrihan, Andican, Namangan, Sug, Mahram, Bulak-Başın, Arap, Balygchin, Çartag, Naukat, Kasan, Çust ve Babadarkh

¹⁰ Kibitka adı Arapça "kubbe" sözünden gelmekte olup genellikle üzerleri keçe kaplamalı ahşap kafeslerden oluşan taşınabilir yurt (çadır) anlamına gelmektedir. Ruslar aynı zamanda kibitkaları üstü örtülü araba olarak da kullanıyorlardı.

beyliklerinden oluştuğunu yazmıştır. Kendisine bağlı köylerin bulunduğu Hokand şehrinin Hudayar Han'ın emirleriyle şahsen kontrol edildiğini belirtmiştir. Buna ek olarak Hokand hariç ilk yedi bölgenin hanın akrabaları ve oğulları tarafından yönetildiği, geri kalanların ise yakın zamanda kurulduğundan da söz etmiştir. (Kun 65). Kun aynı zamanda nüfus açısından önemli şehirler hakkında da sayısal veriler vermiştir;

Tablo 1. Hudayar Han Döneminde Önemli Şehirler

	EV	CAMİ	OKUL	MEDRESE	DÜKKAN
Hokand Şehri (Başkent)	10.000	300	120	40	2.000
Margilan	6.000	300	80	10	1.000
Andican	4.000	200	60	6	1.000
Namangan	4.000	250	100	5	1.000
Uzgen	1.000	70	20	4	100
Balıkçı	1.000	50	10	3	100

Kun, beylerin savaş durumunda asker toplamak ve hanın talimatlarına göre savaş alanına getirmekle yükümlü olduklarını yazmıştır. Beyliklerdeki batur adı verilen özel komutanların yetkisi altındaki birliklerin hanın düzensiz kuvvetini oluşturduğundan bahsetmiştir. Bunun dışında Kun hanlığın başkentinde düzenli birlikler ile toplar mevcut olduğundan da söz etmiştir. Hatta beylikler ile Han arasında böyle bir ordu düzeni olduğu için liderlerinin elindeki gücün ayaklanmaların en önemli sebebi olduğunu söylemiştir. Çünkü bu gerçeği Andican ve Margilan şehirlerindeki ayaklanmada teyit etmiştir (Kun 66).

Kun beyliklerdeki yönetim organizasyonu hakkında da kısa bilgi vermiştir. Şehirlerde polis denetiminin emniyet müdürlüğü görevine eş değer olan Kurbaşı ve Mirbaşı adı verilen polislerin yetkisi altında olduğunu söylemiştir. Kariev'in dile getirdiği Buhara Hanlığı'nın idarî yapısındaki Aksakallar kurumu gibi (Kariev, 2020, 408), hanlıkta vergileri Aminler toplamakta, kaydı ise Mirza başı tutmaktadır. Yargı kısmı ise Hanın

yarlığına göre beyler tarafından tayin edilen kadınlara¹¹ emanet edilmiştir.¹² Hatta birkaç köy için yalnızca bir kadının tayin edildiğini de yazmıştır (Kun 64).

Hokand Hanlığı'nda Vergi Sistemi

Kun notlarında hanlıktaki vergi sisteminin diğer Türkistan hanlıklarındaki vergilerden farklı olmadığını yazmış, yedi çeşit vergiden söz etmiştir. Bunlar; haraç, tanap, zekat, pazar vergisi, tartıların kullanılması karşılığında alınan vergi, nehirlerden geçiş karşılığı alınan vergi, tuzluklardan alınan vergi ile şeriat temelinde nikah akdinin yapılması karşılığı alınan ücrettir (Kun 64). Kun notlarında vergiler hakkında ayrıntılı kayıtlar mevcut olduğu için mümkün olan her şeyi topladığını belirtmektedir. Aynı zamanda vergi toplama yöntemlerinin hanlığın her yerinde aynı olmadığından da söz etmiştir. Bazı yerlerde vergi toplayıcılar han veya beyler tarafından görevlendirilen kişilerdi, bazı yerlerde ise vergilerin toplanma hizmeti kiraya verilmektedir. Kun ikinci yöntemin daha çok tercih edildiğini ve aynı zamanda çalışanların ücret almadığını, yarıktaki belirtilen şekilde toplananların belirli bir kısmını kullandıklarını da not etmiştir. Kun'a göre Hanlığın vergi sisteminin en önemli özelliği Hasağı ve Bişlik olarak ikiye ayrılmasıydı. Hasağı; vergi gelirlerinin Hokand'a Hana gitmesi ya da hanın yakınındakilere kiralanması anlamına geliyordu. Bişlik ise beylerin hazinesine gelen gelir olarak adlandırılıyordu. Kun, bahsettiği yedi çeşit vergi türü gelirlerinin han hazinesine gittiğini yazmıştır. Ancak sadece Hokand'dan ve ona tabi köylerden toplanıyorlardı. Hanlığın geri kalanından Han'ın hazinesi ise ticari kervanlardan ve hayvanlardan alınan zekat, Sır Derya'dan geçiş için alınan vergi, tuzluklardan alınan vergi, Hasağı mülklerden tahsilat, Hanlığın farklı ticaret şehirlerinde Han'ın mülkleri üzerinde inşa edilen dükkanlar, kervansaraylar ve ambarlar vb. yerler için kira ücreti, nikah akdinin yapılması karşılığı alınan ücret ve son olarak, varisi olmayan mülklerden alınan ücretler gidiyordu. Kun aynı zamanda beylerin kendisine emanet edilen bölgelerdeki Haraç ve Tanap vergilerini kullanmalarına izin verildiğini belirtmektedir (Kun 65).

Kun notlarında Hudayar Han dönemindeki vergi sistemi hakkında değerlendirmelerde de bulunmuş ve bu dönemde insanların tam anlamıyla soyulduğundan bahsetmiştir. Hudayar Han döneminde pazarlardan bir şey satın almak için satıcıdan ve alıcıdan çek alındığından söz etmiştir. Aynı zamanda yoksulların satılık tarlalardan topladığı çalılık, sazlık, diken vb. için bile ücret aldıklarını yazmıştır. Son zamanlarda dağ nehirlerinden kanallar aracılığıyla taşınan suyu kullanma hakkına bile vergi

¹¹ Rütbe olarak kadıkelanların (Baş kadı) altında bulunan kadılar han tarafından kayd-ı hayat şartıyla atanıyorlar ve ancak rüşvet suçuyla görevlerine son veriliyordu.

* Hokand Hanlığı ve Buhara Emirliği'ndeki yargı sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kariev, "Buhara Emirliği'ndeki (1747-1920) Şer'î Mahkemeler", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 48/2020, 403-427; A. Kariev-F. Atar, "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 28/2016, 293-305.

uygulandığını, sadece nefes almak için havadan hiçbir şeyin alınmadığı da not etmiştir. Ona göre bu vergi artışı, hanlara karşı hoşnutsuzluğun ana nedenlerinden biridir (Kun 64-65).

Hokand Hanlığı'nda Ekonomik Durum

Kun notlarında ilk olarak tuz dışındaki ülkenin mineral zenginliklerinin az araştırıldığı ve yerliler tarafından geliştirilmediğinden bahsetmektedir. Son zamanlarda, Hudayar Hanın izniyle Rusların Taşkent'te üretilen gazyağı ile petrol kaynaklarının geliştirilmesi için girişimde bulunduğundan söz etmiştir. Kun hanlıktaki imalat sanayiinin komşu ülkelerle aynı seviyede olduğunu belirtmiştir. İlkel üretim yöntemleri sebebiyle ülkenin tüm üretiminin sakinlerin taleplerini karşılamadığını yazmıştır. Aynı zamanda son dönemde Türkistan'daki Rus askerlerinin keten yerine patiska (mat) kullanmaya başlamasıyla, Türkistan levazım idaresinin Hokand Hanlığı'nda dokuma atölyeleri açtığını ve Beş-arık köyünde 500 kadar dokuma tezgahı bulunduğunu yazmıştır. Ancak patiska üretimi miktarının artmasına rağmen, atölyedeki dokuma tezgahlarının kalitesinin yükselmediğine de dikkat çekmiştir. Orta Asya hanlıklarındaki komşu pazarlarda en iyi Hokand mallarının kanaus, ipek eşarplar, saten, kadife ile alt sınıf halı çeşidi olduğunu yazmıştır (Kun 67).

Kun, Hanlığın dış ticaretinin esas olarak merkez pazarı Taşkent olan Ruslarla ticarete yoğunlaştığını yazmıştır. Komşu ülkelerden Hokand Hanlığına pamuk, ipek, ekmek, meyve, yün, deri, tuz, kereste, kağıt ipliği, patiska (mat), kanaus, halı, yünlü ürünler, oksit, kürk gibi boyalar ve az miktarda bakır ürünler gelmekteydi. Rusya'dan ise hanlığa kağıt, ipek, yün gibi fabrika ürünleri, metal ürünler (demir ve dökme demir), çay ve şeker gibi ürünler ithal edildiğini söylemiştir. Kun Rusya'nın dışında Hokand Hanlığı'nın Buhara, hanlığın güney sınırında yer alan dağ beylikleri ve Kaşgar ile ticaret yaptığını yazmıştır. Hatta Hokand Hanlığı ile Kaşgar arasındaki ticaret oldukça canlı olduğu ve karayolu iletişimi, yolun dağlık olmasına rağmen başarıyla kurulmuş olduğuna dikkat çekmiştir. Hatta bu yolun tüccarlar için özellikle tehlikeli olmadığını da eklemiştir. Kun Kaşgar'dan kervan yolunun Kaşgar-Davan tepelerinin sırtında bulunan Terek-Davan geçidinden geçtiğini yazmıştır. Kervan ticaretinin 15 Mayıs'tan 15 Eylül'e kadar devam ettiği, geri kalan zamanlarda ise yoğun kar yağışı sebebiyle ilişkiler kesildiğinden söz etmiştir. Kaşgar'dan hanlığa Yarkend halıları, çini ve çay geldiğini belirtmiştir.¹³ Kaşgar'dan ticaret ürünlerinin önce Oş ve Andican şehirlerine geldiğini, malların oradan da Namangan veya Hokand'a gönderildiğini söylemiştir (Kun 67-68).

¹³ Kaşgar'dan aynı zamanda amonyak, beyaz keçe, kuvars ve 50 at yükü çeşitli bakkal ürünleri ithal ediliyordu. Hokand Hanlığı'ndan Kaşgar'a ise Rus demiri, kızıl deri, gazlı bez, ipek kumaş, pamuk kumaş, afyon, kök boya ve çoğunlukla da altın ihraç ediliyordu (Koç 79).

Kun Rusya ile ticaret için zekat ve gümrük binalarının Mahram ile Babadarkhan'da, Kaşgar ile ticaret için ise Oş şehrinde bulunduğundan da söz etmiştir. Malların ana denetiminin ise Andican şehrinde yapıldığını yazmış, hatta dağlardan gelen kervanların burada kontrole tabi tutulduğunu eklemiştir. Kun mallardan zekat vergilerinin toplaması için Hokand şehrinde özel olarak memurlar tayin edildiğini de yazmıştır. Hokand'a gelen mallar için vergilerin özel bir zekat binasının bulunduğu başkentte ödendiğini söylemiştir. Notlarında son olarak tüm Türkistan hanlıklarında olduğu gibi geleneklere göre hiçbir kervanın satışa getirdiği ürünü, hana rapor edilene kadar satma hakkına sahip olmadığını belirtmiştir (Kun 68).

Sonuç

Rus müfrezesiyle birlikte yola çıkan Kun, işgal arifesinde Hokand Hanlığını gözleriyle görmüş, hanlık ve bölge hakkında değerli bilgiler vermiştir. Hokand Hanlığı hakkındaki seyahat notları kısa ve öz olmasına rağmen Hudayar Han döneminde on beş beylikten oluşan hanlığın coğrafi, etnik ve ekonomik durumu ile idari-askeri yapısı, bu dönemdeki vergi sistemi hakkında önemli materyaller sunmaktadır. Özellikle vergi sistemi hakkında sayısal verilere başvurması ve vergi gelirlerinin toplam miktarını göstermesi açısından paha biçilmez bir kaynaktır. Aynı zamanda yerli halktan aldığı bilgileri de yorumlaması bir devri tahlil etmemiz açısından da önem arz eder. Kun'un Hokand Hanlığı'ndaki çok yönlü faaliyetleri, Türkistan tarihi ve etnografisinin araştırılması konusunda yeni bir döneme girildiği anlamına da gelmektedir. Çünkü Kun, birçok araştırmacının dikkatini bu bölgeye çekmiştir.

Devrim öncesi Rus tarih yazımında Hokand Hanlığı tarihi hakkında, oryantalist araştırmaları yaygınlaştıran ve sistemize edilmesine yardımcı olan geniş çapta malzeme toplanmıştır. Ancak Rusça konuşan araştırmacıların eserleri esas olarak Rusya'nın Türkistan'daki sömürge politikası bağlamında yazıldığı için Rus İmparatorluğu'nun çıkarlarına hizmet etmiştir. Aynı zamanda şarkiyatçılar, çoğu durumda gerçekleşen olayların görgü tanıkları olarak olayları ve verileri bağımsız olarak araştırmaya ve analiz etmeye de çalışmışlardır. Bu nedenle, Rus şarkiyatçıların çalışmaları, Hokand Hanlığı tarihinin incelenmesi açısından oldukça önemlidir. Diğer bir açıdan ise seyahat notları akıcı bir üslup içinde bize renkli ve ilginç bilgiler verse de, yazarlarının bilimsel olmaya çalışmalarına rağmen çeşitli etkiler altında kalarak tarafsızlıklarını kaybedebileceklerini de unutmamalıyız. Bu nedenle bu kaynakları alternatif verilerle karşılaştırdıktan ve kontrolden geçirdikten sonra bir sonuca varmamız gerektiğini de belirtmeliyiz.

Kaynakça / Reference

ALIMBAYEV, J. B. İstoriografiya istoriya Kokandskogo hanstva, Universum: Obşestvenniye nauki: elektron. Nauçn. Journ., No:6 (24),

[https://docs.google.com/viewer?url=https://7universum.com/pdf/social/6\(24\)/Alymbaev.pdf](https://docs.google.com/viewer?url=https://7universum.com/pdf/social/6(24)/Alymbaev.pdf). (10.06.2020)

BREJNEVA, S. N. (2019), Nemets-orientalist na slujbe Rosskiyskoy imperii (Deyatelnost A. L. Kuna v Turkestanskom kraye), Materiali mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii. Otvetsvennyy redaktır V. A. Vremenko, İzd. Leningradskiy gosudarstvennyy universitet im. A. S. Puškina, ss.256-264

ÇANIŞEV, H. A. (1887), Russkoye posolstvo v Kaşgar v 1875 godu, *İstoriçeskiy vestnik*, No:12, ss.694-708.

DMİTRİYEV, S. V. (2014), Etnografiya Tadjikov v trudah Rossiyskih uçenih XIX – naçala XX v., Tadjiki: istoriya, kultura, obşestvo, Peterburg, ss.64-96.

İSAKOVA, M. S. (2016), Vospominaniya N. P. Ostroumova o A. L. Kune, *Vostok (Oriens)*, İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya, No:4, ss.172-191.

İVANOV, P. P. (1940), *Hivinskih hanov XIX v. (İssledovaniye i opisaniye dokumentov s istoriçeskim vvedeniyem)*, Peterburg.

KAMALOVA, Z. (2019), Hudayar Han Döneminde Hokand Hanlığı (1845-1875), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

KARIEV, A-ATAR F. "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28/2016, 293-305.

KARIEV, A. "Buhara Emirliği'ndeki (1747-1920) Şer'î Mahkemeler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/48, 403-427.

Kaufmanskiy Sbornik, 1910, Pokoritel i ustroitel Turkestanskogo kraya general-adyutant K. F. Kaufman 1-y. (Materiali dlya biografiçeskogo oçerka), A. Semenov, Moskva.

KOÇ, D. (2015), *Rus elçilik raporlarına göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın İlk Yarısı)*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

KUN, A. L. (1876), Oçerk Kokandskogo Hanstva, Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva, Vıp.IV. ss.59-70.

MAKŞEYEV, A. (1856), Pokazaniye Sibirskih Kazakov Milyuşına i Batarişkina, bıvşih v plenu u Kokandtev s 1849 po 1852 g., *Vesntnik Russkogo Geografiçeskogo Obşestvo*, T.17, ss.21-31.

MUHAMEDOV, Ş. B. (2017), Uçebnoye Delo v Russkom Turkestane: Organizatsiya krayevogo upravleniya i perviye şagi, *Metamorfozu istorii*, Vıp.10, ss.236-253.

Obzor Russkiy puteşestviy i ekspeditsiy v Srednyuyu Aziyu. 1869-1880, 1962, Çast III, Taşkent.

O proişşestviyah v Kokane, 1875, *Russkiy Mir*, No: 157-158-160.

PRIŞÇEPOVA, V. A. (2011), İlyustrativniye kolleksii po narodam Tsentralnoy Azii vtoroy polovinu XIX – naçala XX veka v sobraniyah Kunstkamerı, Peterburg: Nauka.

TURSUNOV, B. P. (2019), Rol Russkoyazıçnih istoçnikov v izuçenii istorii Kokandskogo hanstva, *Vklad Rossiyskoy nauki v izuçeniye unikalnogo istorikulturnogo i prirodnogo bogastva Tacikistana*, Vip.11, ss.131-138.

VASİLYEVA Y. V. (2018), «Turkestanskiy albom» (1871-1873) i yevropesykaya traditsiya topografiçeskoy fotografii, Mejkulturniy dialog sovremennom mire: sbornik materialov VI nauçno-praktičeskoy konferentsii s mejdunarodnim uçaştıyem, ss.25-29.

VODNEVA, O. A. (2011), A. L. Kun kak istoriograf i etnograf (po materialam Arhiva vostokovedov İnstututa vostoçnyy rukopisey RAN), İstoçnikovedeniye i istoriografiya stran Azii i Afriki. Materialı XXVI Mejdunarodnoy konferentsii, ss.107-109.

YAKOBCANOV, J. J. (2015), İstoriya Kokandskogo hanstva XVIII-I polovinu XIX veka v istoriografii Rossiyskih issledovaletely, *Voprosı istoričeskoy nauki*, ss.144-146.

ZİYAYEV, H. (2007), *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele (XVIII.-XX. Asır Başları)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

